

Kitap Eleştirisi

John Tomlinson: Kültür Emperyalizmi Kavramının Eskimişliği ve Küresel Kültürün Dünya Barış Elçiliği Misyonu Üzerine

Yrd. Doç. Dr. Nilgün TUTAL
Galatasaray Üniversitesi
İletişim Fakültesi

John Tomlinson (1999) *Kültürel Emperyalizm, Eleştirel Bir Giriş*,
Çev. Emrehan Zeybekoğlu, İstanbul, Ayrıntı Yayınları

John Tomlinson (2000) *Küreselleşme ve Kültür*,
Çev. Arzu Eker, İstanbul, Ayrıntı Yayınları

Kültür Emperyalizmi Kavramının Eskimişliği

John Tomlinson'un kültür, kültür emperyalizmi ve küreselleşme arasındaki bağlantıları ele aldığı bu iki kitabı, bir yandan toplumbilimlerinde küreselleşmenin kültürel boyutlarını tartışması; öte yandan ise Türkiye'de iletişim bilimleri alanında yavaş yavaş egemenliğini ilan eden kültürel çalışmalardan esinlenmiş iki çalışma olarak, bize, bu akımdan etkilenen iletişim yaklaşımlarını tartışma olanağı vermesi açısından ilginçtir.

Kültür Emperyalizmi, Medya Emperyalizmi ve Tomlinson'un Konumu

Tomlinson ilk kitabı Kültürel Emperyalizm'inde kültür emperyalizmini ilginç bir şekilde tanımlar. Kavramın Batı bakış açısından icat edilmiş bir kavram olduğuna işaret eder. "Kültürel emperyalizm özerkliğini savunduğu kültürleri Batı terimleriyle temsil eden eleştirel bir söylemdir" (1999:13). Kültürel emperyalizm terimi radikal eleştirisinin diğer terimleri gibi 1960'lı yıllarda ortaya çıkmıştır. Tomlinson kültürel emperyalizm olarak adlandırılan olgunun iki bileşeni olan kültür ve emperyalizm sözcüklerinin tanımlanmasındaki zorluğu, sözcüklerin işaret ettiği olguların karmaşıklığına dikkati çekerek vurgular. Ama kültür emperyalizmi söz konusu olduğunda dile gelen şeyin siyasi ve ekonomik tahakkümden farklı bir şey olduğunu, benzer alışkanlıkların ve tutumların yaygınlaşması anlamını taşıdığını söyler (13-15). Örneğin "çünkü savunulan odur ki,

çağdaş dünyada sadece ekonomik ve siyasi alanlarda değil, toplulukların hayatlarına anlam verdikleri uygulamalar alanında da bir tahakküm biçimi mevcuttur" (20). Bu alıntılardan da çıkarılabileceği gibi, kültür emperyalizmi kavramı Tomlinson'a göre "tahakküm" anlayışını içerdiği için şüpheyle karşılanması gereken ya da daha olumlu bir ifadeyle eskimeye yüz tutmuş bir kavramdır.

Aynı şüpheyi Tomlinson iletişim bilimcileri tarafından kullanıldığını ifade ettiği medya emperyalizmi kavramı karşısında da dile getirir. Tomlinson, kültürel emperyalizmin özellikle iletişim kuramcıları tarafından medya emperyalizmi olarak adlandırıldığını, böylece kültürel bir tahakküm söz konusu ise, bu kuramcıların bunun modern toplumlarda medyanın merkezi bir konuma gelmesiyle bağlantılı olduğunu varsaydığına işaret eder. Medya emperyalizmi, kültürel emperyalizm konusundaki iddialarda medyanın üstün bir konuma sahip olduğu fikrine dayanır. Medya emperyalizmi kavramıyla çalışanlar iki varsayımına sahiptir: Bir kültürün diğer bir kültür üzerindeki medya hakimiyeti (metinler ve pratikler) ya da 'kitle iletişim araçlarının dolaylandırdığı kültürün' küresel ölçüde yaygınlaşması" (1999: 44-45)

Her iki görüşte de medya modern kültürün esasını oluşturmaktadır. Tomlinson, medya emperyalizminin ileri sürdüğü yerel bir kültürün yabancı bir kültürün tehdidi altında olduğu varsayımını eleştirir ve bugün gerçekten sorun olan şeyin toplumsal modernlik nedeniyle çağdaş toplumların "herhangi bir kültürel anlam öyküsü üretme" kapasitesini yitirmesi olduğu fikrini savunur. Bu çerçevede de kültürel emperyalizmin medya emperyalizmi olarak değil, "kapitalist modernleşmenin daha geniş tarihsel ilerlemesi" olarak incelenmesi gerektiğini önerir(1999: 47).

Kültür emperyalizmi küresel kapitalizmin eleştirisi olarak formüleştirildiğinde söz konusu olan söylemsel konunun, neo-marksist bir söylem konumudur diyen Tomlinson, emperyalizmin siyasi değil, ekonomik yönünün bu söylemde vurgulandığını belirtir. Dünya bu söylemde, "siyasi ekonomik küresel bir kapitalist sistem olarak" (1999: 48) görülür. Kültür üzerindeki tahakküm ise bu kapitalist mantığa içkindir. Bu çerçevede, kapitalizmin kültürleri türdeşleştirme etkisi üzerinde durulur. İkinci bir sav ise, kapitalizmin yaygınlaşması ile tüketim kültürünün yaygınlaşmasını eşdeğerli görür. Bu yaklaşım Tomlinson'a göre kültür emperyalizminin modernliğin bir eleştirisi olarak kavramsallaştırılmasıyla desteklenmelidir. Kültürel türdeşliğin nedeni modern yaşam tarzının ve bu tarz yaşamın yarattığı huzursuzluklardan kaynaklanmaktadır (1999: 51).

Tomlinson medya emperyalizmi kavramının merkezinde yer aldığı yaklaşımları eleştirir. Bu eleştirisinde Fred Fejes'in yaptığı çalışmalarda ulaştığı sonucu dikkati alır. Fejes medya emperyalizmini temel alan araştırmaların, ampirik olarak çok olmasına rağmen, kuramsal bir çerçeveden yoksun olduğuna işaret etmiştir.

Medya piyasasında mülkiyet ve denetim süreçlerinin ampirik olarak analiz edildiği, medya ürünlerinin üretim ve dağıtımında belli şirketlerin hakim olduğunun vurgulandığı medya emperyalizmi çalışmalarında, medya ürünlerinin bunları tüketen insanlar açısından hangi anlama geldiğinin de araştırılması gerektiği vurgulanır. Fejes, Schiller'in yaklaşımını "kültürel olanın özgül boyutunu" yakalayamadığı gerekçesiyle eleştirir. Çünkü Schiller içeriklerin nasıl alımlandığının küresel kapitalist süreçlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan kültür emperyalizmi analizi açısından önemsiz olduğunu düşünür (1999: 60-61). Tomlinson Schiller'in karşısında yer alarak, Fejes'in argümanlarını destekleyerek, medya ürünlerini tüketenlerin anlam inşası ve tüketme alışkanlıklarının bize, kültür ve medya emperyalizminin savlarını geçersizleştiren saptamalar yapma olanağı sağladığını düşünür.

Herbert Schiller "Transnational Media and National Development" (Uluslararası medya ve ulusal kalkınma) başlıklı 1979 yılında Nordenstreng ile birlikte yazdığı National sovereignty and International Communication (Ulusal egemenlik ve Uluslar arası İletişim) başlıklı kitapta yayımlanan ve çok alıntılanan kitabında, Wallerstein'dan yararlanarak küresel kapitalist piyasa ekonomisinin oluşturduğu "dünya sistemi" tanımlarını esas alarak, "küresel ekonomi politikte dünya sistemi ve merkez-çevre fikirlerinin (...)modern küresel kapitalizmin bütünleşik ve sistematik karakterini" oluşturduğunu savunur (aktaran Tomlinson, 1999:62). Tomlinson'a göre Schiller, "medyanın dünya kapitalizmi içindeki yerini göstermeye çalışmaktadır ve dikkatini 'modern dünya sisteminin merkezini ideolojik olarak destekleyen bilişimsel altyapıya' yöneltir" (1999:63). Schiller dünya kapitalist isteminin nasıl dünyayı kuşattığıyla ilgilenir, genellikle de sistemin yeni pazarlar ve sömürü alanları ele geçirmek için oluşturduğu stratejileri çözümler.

Bu açıdan Tomlinson Schiller'in izleyicilerin konumunu pek sorunsallaştırma gereksinimi duymadığını ileri sürer. Schiller'i şu şekilde aktarır ve eleştirir: Uluslararası güce sahip medya, "izleyicilerinin bağlılığını sistemin bütününde geçerli olan değerler açısından yaratır ve sürdürür. Fakat bu noktadan sonra detaylı ampirik bir düzeyde medya etkilerini ölçme çabalarını inkara doğru yol alır. Tek tek medya metinleri, 'Amerikan hayat tarzı' ve tüketiciliğin çekiciliğini teşhir etmekte birbirini güçlendirmektedir. Bunların etkileri her ne kadar doğrudan ölçülme de birikimseldir, 'kapsayıcıdır' ve belli bir hayat tarzını simgeleyen etkiler olarak gözlemlenebilir (1999: 64-65). Böylece, Schiller uluslararası medyanın Üçüncü Dünya'daki 'etkileri'ni, bir kalkınma tarzının kurumsallaştırılması olarak ele almanın ötesine geçemeyen bir düşünür olarak sunulur.

Schiller ile aynı kuramsal çerçeveyi paylaşan Armand Mattelart'ın Ariel Dorfman ile birlikte 1975 yılında yazdığı How to Read Donald Duck: Imperialist Ideology in The Disney Comic (Vakvak Amca Nasıl Okunmalı: Disney Çizgi Romanlarında

Emperyalist İdeoloji) başlıklı, Disney'in Amerikan emperyalizminin güçlü bir ideolojik aracı olduğunu savunan çalışmasında Tomlinson tarafından aynı nedenlerle eleştirilir. Dorfman ile Mattelart şunu ileri sürer: "Amerikan kapitalizmi, tahakküm altına aldığı insanları, istedikleri şeyin, Amerikan tarzı hayat olduğuna ikna etmek zorundadır. Amerika'nın üstünlüğü doğaldır ve herkesin yararınadır" (aktaran Tomlinson, 1999:68-69). Kitap "emperyalist metnin ideolojik gücü" tezinden yola çıkar ve emperyalist ideolojiyi teşhis etme ve etkilerini kuramsallaştırmayı amaçlar. Vakvak Amca Nasıl Okunmalı, Disney çizgi filmlerindeki ideolojik temaları tespit eder: Tüketimcilik, Batı-dışı ülkelerin egzotikleştirilmesi ve Batı'nın ele geçireceği zenginlik kaynaklarının yeri olarak temsil edilmesi, Üçüncü dünya ülkelerinin basmakalıp yargılarla betimlenmesi, kapitalist sınıf ilişkilerinin doğallaştırılması bu temalar arasında yer alır (1999: 71).

Tomlinson şöyle niteler bu çalışmayı: "Dorfman ve Mattelart Varyemez Amca'yı kapitalist sınıfın örgütlü gücünü gülünç milyoner bir cimrinin 'acınacak derecede duygusal yalnızlığı' arkasına gizleyen bir araç olarak okumaktadırlar" (1999: 71). Tomlinson, Dorfman ve Mattelart'ın tespit ettikleri ideolojik etki konusunda ortalama Şilili'yi dikkate alıp, onun bu metni nasıl okuduğunu çözümlemedikleri için, çalışmalarının "emperyalist metnin politize olmuş bir okumasından ibaret" olacağını ileri sürer (1999: 72-73). Bununla bağlantılı olarak Dallas dizisinin farkı etnik ve kültürel gruplar tarafından nasıl alımlandığını konu alan araştırmaların ulaştığı sonuçlara dayanarak, izleyici kitlelerinin medya kuramcılarının düşündüğünün aksine aktif ve eleştirel olduklarını ileri sürer (1999: 82). Fakat Tomlinson ampirik araştırmaları aktif izleyici bulgularının, kültürel emperyalizm iddialarını reddetmeye yetmeyeceğini de savunur. Tomlinson, Batı'nın özellikle de Amerika'nın çokuluslu şirketlerinin dünyadaki hakim konumunun şüpheye yer bırakmadığını ama hep yanıtlanması gereken sorunun ise şu olduğunu vurgular: "Bu mevcudiyetin kültürel anlamları" nelerdir? (1999: 93).

Tomlinson kültür emperyalizmini düşünmenin başka bir yolu olduğunu ise şöyle ifade eder:

"Bütün bunlardan çıkan 'emperyalist' medyanın başka bir kültür üzerindeki etkisini düşünmenin en yararlı yolunun, tamamen medya kurumları ve metinleri üzerine eğilen dar anlamda medya emperyalizmi olmayabileceğidir. Kültürel emperyalizmi medya da dahil olmak üzere diğer faktörleri de içeren çok daha geniş bir kültürel değişim süreci olarak düşünmek daha uygun olacaktır. Batı medyasının 'gelişmekte olan toplumların' kültür hayatına girişindeki önemi düşünecek olursak, bu etkiyi 'yaşanan deneyimler anlamında kültür' ile "temsiliyet anlamında kültür" arasındaki diyalektiğin içerdiği güçler dengesindeki değişim olarak düşünebiliriz: İnsanların gerçeği inşa etmekte medya görüntülerine gitgide daha fazla yaslanmalarınıdır bu. Fakat bu süreç insanların hayatlarını yaşama tarzlarında meydana gelen başka pek çok değişimin bir parçası olarak gelişir" (1999: 104).

Dolayısıyla Tomlinson, kültür emperyalizmini en iyi çözümleme yolunun, kapitalist modernleşmenin yaygınlaşması perspektifinde dayanılarak bulunacağını ileri sürer. Bu saptamadan hareketle Tomlinson, ulusal egemenlik, ulusal kültür ve yabancı kültürün bir ulusal kültür üzerindeki tahakkümü gibi kavramların da artık küreselleşen kültür dünyasının kavramları olamayacağını savunur. Tomlinson, kültür emperyalizminden söz ederken kuramsal tartışmaların mekansal olana odaklandığını, bu nedenle de zamansal olanı görmezden geldiğini düşünür. Çünkü ulusal egemenlik ve ulusal kültür yabancı bir egemenliğin tehdidi altındaki varlıklar olarak görülür. Böylece kültürel kimlik ulusal kimlik ile aynı şey gibi sunulur, kültür ise durağan bir yapı olarak tasavvur edilir. Oysa kültür zaman içinde donup kalmış bir yapı değildir (1999: 107-108). Örneğin, Amerikan biçimi yaşam tarzının tahakkümünden söz etmek, ulusal olarak bütünleşmiş ve çatışmasız kültür kavramı terk edildiğinde savunulamaz hale gelir. Söz konusu olan, kültürel tahakkümün mekansal değil (ABD) tahakkümü değil, zamansal yani bir modernlik olgusu olarak tartışılmasının gerekliliğidir (1999: 117). Benedict Anderson ve Anthony Giddens'in çalışmalarında tanımladığı ulusal kültür tanımları, kültür emperyalizminin zamansal niteliğini ön plana çıkarmakta referans noktaları olarak kullanılır. Anderson ulusu, hayali bir siyasi cemaat olarak tanımlar, matbaa kapitalizmi ile birlikte bir ulusun fertlerinin kendilerini büyük bir cemaatin, yani ulusun parçaları olarak tahayyül etmeleri olanaklı hale gelmiştir. Basının yaygınlaşması sayesinde bir ulusal dilin o ulusu oluşturan parçaların yazılı dil aracılığıyla aynı şeyleri okumaya başlamaları bu okurların zihninde anındalık ya da (...) birlikte olmak duygularını yaşatarak ortak bir bütüne aidiyet duygusunu oluşturmuştur (aktaran Tomlinson: 125) Bu okurlar zamansal ve mekansal anındalık duygusunu ortak yazı dilini kullanan basın aracılığıyla yaşamaya başlamıştır. Ulusal kimlik "toplumsal modernleşme süreçlerinin mümkün kıldığı ve gerektirdiği üzere 'cemaatin' belli bir tarzda 'tahayyül edilmesidir'" (1999: 128). Giddens ise ulusa aidiyet duygusunun, ilksel duyguların zayıflamış bir biçimi olduğunu savunur (1999: 132).

Bu iki yazara dayanarak Tomlinson "Kültürel emperyalizmi en yararlı ve genel bir biçimde düşünmek "ulusal kültür" denen bu belirsiz terimle olmayabilir; aksine modernliğin mekansal tarihsel yayılmasıyla olabilir" (1999: 138) fikrini yeniden gündeme getirir. Bu yapılmadığında, kültür emperyalizmi ulusal-kültürel kimliğe saldırı şeklinde ve bizler/onlar ikiliğini esas alır ve dünyanın amerikanlaşması tehlikesinden söz eder (1999: 138). Tomlinson'a göre bu aslında "modernlik kültürünün yayılması anlamında kültürel emperyalizm" kavramsallaştırmasına dayanır. Oysa kültürel emperyalizm "modern toplumlardaki kültür dokularını tehdit ediyor değildir; aksine, kültürel anlamda belirleyici olan bir maziye kolektif olarak tasavvur etmemize yönelik bir tehdittir" (1999: 142) .

Tomlinson modernliğin yaygınlaşmasının sonuçları açısından kültürel emperyalizmden. Batı'nın kendi kültürel pratiklerini Batı-dışı toplumlara

dayatmasından değil, şundan söz etmek gerektiğini düşünür: "Kapitalist modernliğin yayılmasıyla 'zayıf kültürler' 'güçlü' bir kültür tarafından işgale uğramazlar, bunun neredeyse tam tersi olur, Batı'daki bir çeşit kültürel çöküntü dünyaya yayılır" (Peter Berger'yi yorumlayan Tomlinson, 1999: 241).

Tomlinson'un sorduğu soru: "Nasıl olup da bir kültürel uygulamanın, artık zorlayıcı olmayan bir bağlamda dayatılabileceğidir?" (1999: 251). Çünkü kültürü metaların akışı ve piyasada el değiştirmesi olarak değil, "insanların bireysel ve toplumsal anlam ve amaç anlatıları üretmekte olarak kullandıkları birer kaynak olarak görmek" gerekir (1999: 251). Bununla bağlantılı olarak, kapitalist modernliğin anlam üretim araçları üretmekteki zayıflığı eleştirinin konusu olmalıdır. Küreselleşme ise bu perspektifte emperyalizmden kültürel bir yönelimi olmamasıyla ayrıştırılır. "Küresel olanın kültür mekanı, bizim sürekli olarak ve özellikle de kitle iletişim araçları tarafından gönderildiğimiz bir mekandır, fakat bu mekanda kendi kişisel deneyimlerimizi bulabilmemiz son derece güçtür" (1999: 257). İlginç bir biçimde ikinci kitabı Küreselleşme ve Kültür'de (2000) Tomlinson aslında bu yadsıdığı saptamayı temel alarak küreselleşen kültürün dünya barış elçiliğinden söz eder.

Küresel Kültürün Dünya Barış Elçiliği Misyonu Üzerine

John Tomlinson Küreselleşme ve Kültür'de küreselleşme süreçlerini kültürel kavramlarla anlamaya çalışırsak, söz konusu sürecin açıklanmadan kalmaya devam edeceğini vurgular.

Kültür emperyalizmi, medya emperyalizmi, bir ulusal kültür üzerinde yabancı bir kültürün tahakkümü gibi kavramların küresel kültürü ve gelişimini çözümlene yetisine sahip olmadığını düşündüğünü bildiğimiz Tomlinson, kültür ile küreselleşme arasındaki karşılıklı belirlenmeyi karşılıklı bağlantılılık kavramıyla açıklamaya çalışır. Kavram, "küreselleşmenin modern yaşamı karakterize eden hızla gelişen ve giderek yoğunlaşan karşılıklı bağlar ve bağımlılıklar ağına" (2000: 12) işaret etmek üzere kullanılır. Bağlantılılık, farklı yazarlar tarafından "mekanın zaman tarafından yok edilmesi" ya da "zaman-mekan sıkıştırılması" olarak kullanılmakta ve "küçülen dünya" metaforu gitgide yaygınlaşmaktadır (2000:14). Tomlinson bağlantılılık ile yakınlığın birbirinden farklı olduğuna işaret eder ve toplumsal-kültürel uzaklığın aşılması sorununun küreselleşen kültürel süreçler bağlamında yeniden düşünülmesi gerektiğini, mekansal yaklaşmanın kültürel yaklaşma anlamına gelmediğini belirtir.

Genellikle toplumun üst kesiminin yaşadığı bir küreselleşme olgusu var sayılan olgunun, aslında yalnızca bu kadarla kalmadığını ve toplumların tamamına yayılan bir zamansal-mekansal yaklaşma hissine yol açtığını dile getirerek Tomlinson, bağlantılılığın toplumların belli kesimlerini yerelliklerden kurtarmak anlamına gelmediğini, bağlantılılığın bizzat yerelliğin doğasını değiştirdiğini savunur. Bu

dönüşümlere, iş piyasasının ya da bununla bağlantılı olarak işsizliğinin uluslararasılaşmasının yanı sıra, küresel kitle iletişim araçlarının evrimimize girmiş olmasını verir. Tomlinson'un en kayda değer ve tartışmalı argümanı ise, yerellikleri dönüştürmesinin yanı sıra bağlantılılığın, insanları kaderlerinin dünyanın kaderiyle belirlendiği fikrine sahip olmalarıyla onları birbirlerine bağladığı argümanıdır (2000: 26). Bunu da doğal olarak kimlik-mekan ve anlam gibi kavramların öneminin vurgulanması izler. Küreselleşmeye kültürel açıdan bakmak söz konusu olduğunda, açıklanması gereken "küreselleşmenin anlam inşası bağlamını, yani insanların kimlik anlayışlarını, mekan ve mekanla ilişki içinde olan benlik deneyimlerini nasıl etkilediği, yerel yaşam etrafında gelişen ortak anlayışlar, değerler, arzular, mitler, umutlar ve korkular üzerindeki etkilerini nasıl değişime uğrattığıdır" (2000: 36).

Bu tanınla Tomlinson kültürün "küreselleşmekte olan ve kültürel tasavvurların yayılmasında kullanılan iletişim ve medya teknolojileri bağlamında ele alınması"nı (2000:36) eleştirir. Tomlinson'a göre, iletişim teknolojileri küreselleşme süreci içinde önemli bir rol oynasalar da, iletişim araçlarının simgesel anlam inşasının sadece bir boyutunu oluşturduklarını dikakte alarak, iletişim araçlarının küresel kültürün deneyimlendiği alanlardan sadece biri olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Bunu ise kürselleşmenin temel nitelikleri olarak öne çıkardığı hız ve hareketliliğe bağlar. Tomlinson daha önce de belirttiğimiz gibi, küreselleşme olgusunun alışıldık sınırlılığa, tutarlılığa, tekillığe, ulus-devletin siyasi sınırları anlamında mekana ve bu mekan üzerinde yaşayanların anlamın kolektif inşasıyla ulusal bütünlükler olarak tanımlanmasına işaret eden kültür kavramını tamamen geçersiz kılmaktadır (2000: 46).

Çünkü küreselleşmenin temel niteliği hareketlilik, bu, fiziki bir hareketlilik olmadığına bile, insanların zihinsel olarak hareket edebilmesi olanağı anlamına gelmektedir. Öyle ki, tam da bu nedenle küreselleşmenin kültürel etkisi yerelliklerin içsel olarak dönüşmelerine neden olmaktadır. Bunu açıklayabilmek için yersiz-yurtsuzlaşma kavramına başvurulur. Kavram, karmaşık bağlantılılığın "kültürün mekana olana bağlılığını zayıflatması" olarak tanımlanmaktadır. Bu çerçevede, televizyon gibi bir kitle iletişim aracının bir yandan daha önceki anlam inşalarının içeri boşalttığı, ama buna karşın yeni bir küresel kültür siyasetinin oluşturulmasının imkanlarını da içinde taşıdığı vurgulanır (2000: 49).

Modernlik ve küreselleşme

Tomlinson, kürselleşmeyi modernliğin tarihsel bağlamına yerleştirmek gerektiğini ve böylece karşılıklı bağlantılık olgusunun sadece modernliğe özgü bir olgu olduğunun ileri sürülebileceğini belirtir. Ayrıca küreselleşme modernliğin bizzat bir sonucu olarak da ortaya çıkan bir gelişme olarak değerlendirilir. Karşı durduğu bir sav, modernliği Batı kültürünün egemenliğinin kurulmasının ve sürdürülmesinin bir yolu olarak tanımlamaktadır. Bu durumda modernlik

evrenselleşme eğilimleri ve küresel kapitalizmin tehdit içeren yayılması olarak anlaşılmaktadır (2000: 52-53). Tomlinson bu ikinci savdan değil birincisinden yana tavır koyar. Modernliğin (18. yüzyıldan itibaren başlayan bir süreç olarak) diğer çağlara göre "çıgır açıcı bir kayma" olarak nitelendirilmesi gerektiğini ifade ederek, iletişim, hareketlilik ve bağlantılılığı modernliğin temel öğeleri olarak tanımlar: "Karmaşık bağlantılılık, insanların eğitim, iş yaşamı, tüketici kültürü ve küreselleşen iletişim araçlarının sağladığı, yerelliklere nüfuz eden tüm kültürel farklılık deneyimlerini kendi 'yerel' yaşamlarıyla bütünleştirmeleri sonucu kültürel uzaklığın (en azından temel bir düzeyde) aşılmasını içermektedir" (2000: 65) der. Bu tanımıyla Tomlinson Anthony Giddens'in küreselleşme tanımını kendi tanıma hareket noktası alır: Giddens'a dayanarak kürselleşmeyi "uzak yerellikleri birbirine, yerel oluşumların kilometrelerce ötedeki olaylarla biçimlendirildiği ya da bunun tam tersinin söz konusu olduğu yollarla bağlayan dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması" (2000: 71) olarak tanımlar. Giddens, küreselleşme sürecinde uzak mesafeler arası ilişkilerin, yüzyüze mevcudiyetle aynı mekanı paylaşmayan insanları birbirine bağladığını ve yerel fantezilerin uzaktaki toplumsal güç ve süreçlerin etkisiyle oluştuğunu belirtir. Giddens'in bu tanımı ise, televizyonun "deneyimi yerel bağlamlardan kaldırdığı"nı (2000: 88) ileri sürmekte kullanır. Yukarıda sözünü ettiğimiz konumsal muğlaklık bu saptamalarda ortaya çıkar.

Tomlinson modernliğin yarattığı küreselleşmenin tek tip ve türdeş bir kültür inşa ettiği savını desteklemez. Ulus-devlet merkezli olduğunu ileri sürdüğü kültür emperyalizmi kavramına bugünkü küresel kültür olgusunu anlayamadığı gerekçesiyle karşı çıkar. Kültür emperyalizmi kavramının 1970 ve 1980'lerde elde ettiği itibarı yitirdiğini ve artık sadece gazete sayfalarında kullanılan bir terime dönüştüğünü ileri sürer (2000: 114). Tomlinson'a göre kültür emperyalizmi kuramı dar bir kültür kavramıyla iş görmektedir. Çünkü: Amerika kaynaklı küresel kültürün tehdidinden söz edenleri "kültürel ürünlerin küresel mevcudiyetinin kendisinin kapitalist bir tekkültüre doğru gidişata işaret ettiğini varsayıyorsak, kültürü sadece maddi ürünlerine indirgeyen çok dar bir kültür kavramı kullanıyoruz demektir" (2000: 119) diyerek eleştirir. Tomlinson sorunun Batı kökenli medyatik kültürel ürünlerin dünyayı egemenliği altına alması sorunu değil, kültürün metalaştırılması sorunu olarak ele alınmasını uygun bulur. Bu çerçevede eleştirilen dünya kültürünün Batılılaşması endişesi ise, aslında Batı'nın dünyayı Batılılaştırılması şeklinde Batı'yı suçlayıcı bir şey olarak değil, Batı modernliğinin eleştirisi olarak değerlendirilmelidir. Tomlinson bu savına Giddens'a dayarak şu saptamayla açıklık getirir: "Küreselleşen modernlik' süreci Batılı kurumların uzantısı olarak başlamış olsa da, bugün bu kurumların (kapitalizm, endüstriyalizm, ulus-devlet sistemi ve benzerlerinin) küre çapında yaygın olması 'Batı'nın dünyanın geri kalan kısmını kavrayan pençesinin giderek gevşemesini temsil etmektedir. Bir anlamda, Batı'nın kendi kurumsal biçimlerini yaymaktaki 'başarısı', bir zamanlar eşsiz olan toplumsal-kültürel 'üstünlüğünü' kaybettiğine işaret etmektedir (2000: 129). Bu çerçevede Tomlinson kültürel

metaların yaygınlaşan küresel yayılmasına Batı kültürünün diğer kültürleri yok ederek tektipleştirdiği yargısıyla değil, bu metaların kullanımının modern kültüre özgü yerinden-çıkartma ve yersiz-yurtsuzlaştırma kavramlarıyla değerlendirilmesi gerektiğini düşünür (2000: 145).

Küreselleşen kültür, tekbiçimli bir küresel kültür yaratmıyor vurgusunu, küreselleşen kültürün "yaşadığımız yerlerle kültürel pratiklerimiz, deneyimlerimiz ve kimliklerimiz arasındaki ilişkiyi kökten dönüştürdüğü" (2000: 147) fikri biçimlenir. Bu dönüşümün önemli araçlarından bir olarak da ev içi iletişim araçları gösterilir ve bunların evi dış dünya ile zamansal ve mekansal bağlamda bağlantılandırılması üzerinde durulur (2000: 150).

Bu zamansal-mekansal bağlantılılığı antropolog Marc Augé'nin yer olmayanlar kavramına baş vurarak tartışır. Kavram Augé tarafından şöyle tanımlanmıştır : "Eğer bir yer ilişkisel, tarihsel ve kimlikle alakalı olarak tanımlanabilirse, ilişkisel, tarihsel ve kimlikle alakalı olarak tanımlanamayan bir mekan 'yer olmayan' olacaktır" (Augé'den aktaran Tomlinson, 151). Yer olmayanlar, süpermarketler, oteller, havaalanları, toplu taşıma araçları olarak sıralanır. İnsanların bağlılıklarının geçici olduğu mekanlar söz konusudur. Bir diğer kavram ise yersiz-yurtsuzlaşma kavramıdır. Söz konusu olan yerel yaşantıların ulusal sınırları hem içeren hem de aşan ulus-üstü (Avrupa Birliği gibi) kurumların etkisi altında olmasının yanı sıra, insanlığın kaderini toptan etkileyecek çevre sorunları ya da küresel krizler ve savaşlar konusunda televizyon aracılığıyla bunların evlere kadar ulaştırılmasının getirdiği dünyayla ilgilenme halinin doğma potansiyeli taşımasıdır. Küreselleşen kitle iletişim araçlarının insanları daha iyi bilgilendirdiğini düşünen Tomlinson, "olayların değerlendirilebilmesi için 'evdeki kültür'ün perspektifinden başka bir dizi perspektifin ulaşılabilir olması, kişinin kendisini (ulusal/yerel) 'bakış açısı'na karşı belli bir mesafede konumlandırabilmesi anlamına gelmektedir" (2000: 160). Küreselleşmenin gündelik kültür ile ikamet edilen yer arasındaki bağlantıyı bu şekilde kopardığına işaret eder. Ayrıca yersiz yurtsuzlaşma teriminin "küresel modernliğe özgün, tüm tarihsel kültürlere atfedilebilecek akışkanlık, hareketlilik ve etkileşimde olma gibi genel özelliklerden ayrı olan bir kültürel deneyim tarzını kavramak için kullanılacak bir terim" (2000: 179) olduğunu özellikle vurgular. Bu kavrama, kavramın sadece toplumların refah içindeki kesimlerinin deneyimini tanımlayan bir kavram olarak bakmanın yanıltıcı olduğunu ileri süren Tomlinson, "öteki kültürleri gidip görmesek de, onlar gelmekte ve TV'de bilgi ve imgeler olarak bizi ziyaret etmekte" diyen Dick Hepdige'i (2000: 183) alıntılıyarak, yersiz yurtsuzlaşma deneyiminin modern insanın gündelik yaşamına sızmış bir deneyim olduğunu savunur.

Aynı şekilde, modernliğin etkisiyle yerellekle bağlantının koptuğu bir yaşam deneyimi sadece Birinci Dünya ülkelerinin değil Üçüncü Dünya ülkelerinin de deneyimidir argümanını ileri sürer (2000: 188). Dünyada yerelliklerin kopuk bağlantılar halinde küreselleşmenin dönüştürdüğü deneyimler olarak yaşandığı

fikrini, melezlik kavramıyla açıklamaya çalışır. Tomlinson'a göre melezlik "köklerinden kopma, ayrılma ve metamorfoz deneyimine" işaret eder. Melezlik "dünyanın farklı yerlerindeki kültürlerin birbirine karışmasıdır (...) Bu açıdan Amsterdam'da Faslı kızların Tayland Boksı yapması, Londra'daki Asya rap müziği, İrlanda bageli (bir tür simit), Çin tacosu (Meksika yemeği)... gibi fenomenleri kabullenme girişimidir" (2000: 195). Tomlinson melezleşme teriminin tarihsel kökenlerini yani Latin Amerika ülkelerinin Avrupalılaştırılması ya da Beyazlaştırılması anlamlarını hiç dikkate almaz. Hatta terimin eski sömürge geleneğini yeniden canlandırabileceği yönündeki endişelere katılmaz ve bunu da Batı'nın kendisine duyduğu güveni kaybetmiş olmasına bağlar. Tomlinson televizyon ya da internet gibi kitlesel iletişim araçlarına yeni misyonlar yükler:

"Ancak öteki medya teknolojilerin –televizyon ya da internet örneğin- kültürel olarak daha zorlayıcı ve ahlaki açıdan daha önemli bir anlamda yersiz-yurtsuzlaştırma potansiyeli olduğu açıktır. Bu araçlar bizi uzaktaki ötekilerle kültürel ufkumuzu başka pratiklere, değerlere ve yaşam biçimlerine açılacak şekilde bağlar. Yerelliklerimizin dünyanın uzak köşeleriyle (iyi ya da kötü anlamda) bağlantılı olduğu duygusunu güçlendirebilir, dünyanın kendisinin anlamlı bir toplumsal/kültürel/ahlaki bağlamda yer almasını sağlayabilir. Popüler telegörsel deneyimin çok büyük bir kısmı tabii ki bu düzeyde değildir; telegörsel deneyim bunu tam tersine yerel 'televizyon ailesi'ndeki rutinin, aşinalığın ve kültürel anlamda dahil olmanın getirdiği varoluşsal 'bakışı içe yönelmiş' rahatlıkların sunulmasına odaklıdır. Ahlaki-kültürel yersiz-yurtsuzlaşma diyebileceğimiz olgunun gerçekleşme potansiyeli dolayımlanmış deneyimin bu örneklerinde yine de vardır" (2000: 231).

Tomlinson kültür ile iktidar arasındaki tözsel bağlantıyı yok sayar. Batı-merkezli bulunduğu bu tözsel bağlantıya işaret eden kavramları modenliğin yaygınlaşmasını çözümleyemeyecek kavramlar oldukları için hiç düşünmeden eskimiş ve pörsümüş kavramlar çöplüğüne atar. İletişim bilimcileri anlam inşası deneyimini kitle iletişim araçları ile sınırlandırmakla suçlayan Tomlinson, aslında iletişimcilerden daha da ileriye gider ve küreselleşen iletişim araçlarının yeni bir dünyalılık bilincinin oluşmasının en önemli aktörleri olduğunu savunur. Bu savunuda, bu araçların ürünlerinin nerede ve hangi ideolojik yanlılıkla üretildiği sorununu ve küreselleşmenin küresel toplum tahayyülünün bu ürünlerle nasıl desteklendiğini hiç gündeme getirmez.

Kitap Tanıtımı

Haber, Hakikat ve İktidar İlişkisi

Ar. Gör. İdil. ENGİNDENİZ
Galatasaray Üniversitesi
İletişim Fakültesi

Çiler Dursun (der.), *Hakikat ve İktidar İlişkisi*, (2004), Ankara, Elips Kitap
Katkıda Bulunanlar: Yücel Dursun, Umut Tümay Arslan Yeğen,
Esra Doğru Arsan, Mine Gencil Bek, Tezcan Durna, Mutlu Binark,
Nilüfer Timisi, Çiler Dursun, Güler Ülkü, Zerrin Ertan Keskin.

Akademik çalışmalarını Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü'nde sürdürmekte olan Doç. Dr. Çiler Dursun'un derlemesi, on farklı araştırmacının toplam 13 çalışmasından oluşmakta. Gerek akademik alanda, gerekse gazeteciliğin gündelik yaşam pratikleri içinde sık sık bir sorun olarak karşımıza çıkan haberin ne olduğu, neyin haber olduğu, haber-hakikat ilişkisi ve iktidar tartışmaları kitabın genel çerçevesini çizmekte.

Bu çerçeve içinde, üç ana bölümden oluşan derlemede öncelikle "Haber, Hakikat ve Gerçeklik Kavramlarına İlişkin Eleştirel Tartışmalar"a yer verilmiş. İkinci bölüm, Merve Kavakçı olayı, İslami basında Kemalizm karşıtlığı, Avrupa Birliği, Türkiye'de işçi sınıfının medyada temsili, vb. örneklerden hareketle "Haberde Kimliklerin, Krizlerin ve Politikaların Temsili" konusunu ele alıyor. Üçüncü ve son bölümdeyse, kitabın genel yapısı içinde de önemle altı çizilen "araştırmalarda yöntem" konusu çerçevesinde "Haber Çözümlemelerinde van Dijk Yöntemi"ni inceleyen iki makaleye yer verilmiş.

Kitabın sunuş yazısında, "haber"le ilgili olarak pek çok çalışmanın gerçekleştirildiği, "haber" üzerine pek çok tartışmanın yaşandığı ama bu görece zenginliğin içerik olarak aynı oranda doyurucu olduğunun söylenemeyeceği belirtiliyor. Bunun başlıca iki nedeni olarak da, sektörün araştırmaları desteklemedeki gönülsüz yaklaşımı (belgelere ulaşmanın ya da katılımcı gözlem çalışmalarının zorluğu) ve iletişim çalışmalarında

yaklaşımlar ile araştırma yöntemleri arasında uygunluğun sağlıklı kurulamayışı gösteriliyor. Kitaptaki makalelerde de farklı analiz yöntem ve teknikleri kullanılmış, bu da özellikle haberle, gazetecilikle ilgilenen akademisyenlere zengin bir bakış açısı sunuyor. Kitabın sunuş kısmında, kitapta yer alan çalışmaların farklılıklarına karşın birleştikleri temel noktanın "habere eleştirel bakış" olduğunun da altı çizilmekte : "Bütün çalışmaların ortak yanı ise, haberin asla ve basit bir biçimde olguların doğrudan yansıtımı veya gerçeğin neyse o olarak temsil edilebildiği metinler olmadığına ilişkin eleştirel bir önkabulü paylaşımlarıdır." Bahsi geçen "önkabul" kitapta yer alan makalelerin herbirinde aslında varılan son noktayı da oluşturmakta. Okuyup geçtiğimiz haberlerin, tam da o sırada, gerek kullandıkları kelimeler, gerek görsel imgeler aracılığıyla bize aktardıklarının, "olay"ın dışında bize ne verdiği sorusu elimizdeki kitaptan bağımsız bir şekilde, sıradan bir "okuyucu" olarak da bizleri "haber" karşısında daha korunaklı bir noktaya götürmekte.

Genelde iletişim, özeld ise haber ve habercilik/gazetecilik çalışmalarında yöntem sorununun da ele alındığı kitapta yer verilen çalışmalarda kullanılan bazı yöntemleri sıralamak, yaklaşım çeşitliliği açısından bir fikir verebilir sanırız: Esra Doğru Arsan'ın "Medya-Güç-İdeoloji Ekseninde Merve Kavakçı Haberlerinin İki Farklı Sunumu" başlıklı çalışmasında sistematik içerik analizi uygulanırken, Çiler Dursun'un "İslamcı Basında Kemalizm Karşıtlığının Kurulması" yazısında "İslamcı basının Kemalizme ilişkin karşıtlıkları kurma sürecinde geliştirdiği ideolojik stratejiler çözümlenmekte". Bir diğer çalışma, haberlerde eleştirel söylem analiziyle gerçekleştirilirken bir başka çalışmada nicel ve nitel metin çözümlenmelerine yer verilmiş.

"Haber, Hakikat ve İktidar İlişkisi" derlemesinin akademik alana yaptığı en büyük katkılardan biri de "Ekler" bölümünde yer alan iki çalışma. Çalışmalardan ilki, "Türkiye'de Haber ve Habercilik/Gazetecilik Çalışmaları Bibliyografyası", en eskisi 1980 tarihli olan toplam 170 kitap ve makalenin yayın yeri ve yılı bilgisini içermekte. İkinci ek ise, 1980 – 2002 yılları arasında gerçekleştirilmiş olan "Haber ve Habercilik/Gazetecilik Seçilmiş Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri"nin bir derlemesi. Bu bölümde de İngilizce ve Türkçe olmak üzere 210 adet çalışmaya yer verilmiş. Ancak, yalnızca tez başlıkları değil de, tezin kim tarafından yazıldığı ya da bağlı bulunduğu üniversite, yazıldığı yıl gibi bilgilerin de bu derlemeye eklenmesi çalışmalara ulaşılabilirlik açısından bölümün işlevselliğine daha çok katkıda bulunabilirdi.

Özellikle akademik hayata yeni giren genç akademisyenler için yaptıkları araştırmalarda yöntem belirlemek önemli bir sorundur, bunda yöntem bilgisi eksikliği de önemli rol oynamaktadır. Yöntem sorununa yaklaşımı ve uygulamalı olarak sunduğu farklı yöntemler sayesinde bu derleme çok önemli bir rehber işlevini de üstlenmekte. Sunduğu ve ele alınan çalışmalarda da pekişen eleştirel bakış açısı ise, sadece haberle ilgilenen akademisyenleri değil, iletişim alanında çalışan herkesi ilgilendirebilecek ve düşündürülecek niteliğe sahip.